Az erdélyi Bálványos-fürdőről

Gömör Béla dr.

Semmelweis Egyetem, Általános Orvostudományi Kar, a III. Belgyógyászati Klinika Reumatológiai és Fizioterápiás I. Tanszéki Csoportja a Budai Irgalmasrendi Kórház telephelyén, Budapest

Az orvostörténeti írások közül talán a balneológiai tárgyak a legszínesebbek, legváltozatosabbak. Ezek ugyanis nemcsak személyek, intézmények statikus leírását adják közre, hanem a témából fakadóan – az orvosi vonatkozásokon túl – történelmi, földrajzi, geológiai, sőt szociális hátteret is fölfestenek.

Álljon itt kerettörténetként a következő. 2018 júniusában a balneológia iránt érdeklődő 12-es csoportunk már második alkalommal tett erdélyi körutazást. Ennek során meglátogattuk a bálványosi terület Csiszár-fürdőjét, ahol részletes tájékoztatást nyertünk a mai tulajdonosoktól. Így érdemesnek tűnt felkutatni eredeti irodalmi forrásokat, hogy azok alapján ennek a szinte egzotikus helynek a gazdag múltját föl lehessen vázolni, és össze lehessen vetni a jelen helyzettel.

Bálványos vidéke a Székelyföld legtávolabbi részén található, Erdély délkeleti régiójában, az Olt völgyétől keletre, az 1876-ban létesült Háromszék megyében. Más kérdés, hogy közigazgatási változások miatt 1968 óta Kovászna megyében találjuk. Itt van a Keleti-Kárpátok hegyvonulatának legdélebbi pólusa, ahol gazdagon lehelők föl az utóvulkáni működések jelei.

Kétségtelen, hogy újkori történetünkben a Bálványos név azért lett közismert, mert 1989-től itt tartják a Nyári Szabadegyetem rendezvényeit.

Orbán Balázs (1829–1890) a hatkötetes művében két fejezetet is szentel e tájnak [1]. Neki aztán lehet hinni, hiszen személyes gyűjtőútján nyert tapasztalatait foglalta össze ebben a gigantikus munkában. A székely krónika szerint az ősi pogány vallás tiszteletének fönntartására a várat Opour vezér építtette az 1056 méter magasan fekvő, cukorsüveg alakú hegyormon.

Fény derült azonban arra, hogy az előző műnél előbb – igaz, francia nyelven – egy útinapló már leírta a várat, sőt a Büdös-barlangot (lásd később) is. Minderről a nemrég kiadott magyar fordításból lehet értesülni [2].

Nagy mesélünk, Jókai Mór pedig Bálványosvár című regényében állított emléket e helynek, ahol a legtovább áldoztak az ősvallásnak, de „A pokol tornáca” fejezetben említést tesz a Büdös-barlangról is.

A várat és környékét a 20. század elejéig birtokló Apor család az ezer évvel ezelőtti építtetőre vezet vissza eredetét. A 17. század eleje óta a várnak csak a romjai láthatók, a bárói család pedig torjai kastélyában lakott.

A természet errefelé igencsak bőven fakasztotta a különlegesen gazdag ásványvizeket. Sok helyen a földből tör föl a buborékos víz, melyet Erdélyben borvíznek neveztek el. Az elnevezés alapja, hogy ezek fogyasztása a gazdag szénsavtartalom miatt olyan illúziót kelt, mintha bort inna valaki. Empirikus alapon kiterjedten használták gyomorbetegségekre. Másrészt ott van az 1153 méter magasan található, híres torjai Büdös-barlang, ez a 14 méter mély üreg, amelyet Európa legnagyobb természetes moftájaként tartanak számon. A hegy a barlangon keresztül igen magas koncentrációban leheli ki kénes gőzeit. A gáz leülepszik, de ha az emlősök a szintje alá kerülnek, a fulladásukat okozza. „A kénbarlangban csak pár lélegzetet kell venniük, s az elviselhetetlen élet megsemmisült.” A sárga lepellel bevont falak közé „A betegek, főként a szemfájások és köszvényesek seregesen jönnek ide, felmászni a meredek hegy barlangjához” [1]. Ugyanis a barlang alján levő kőrétegek lecsepegő vizét összegyűjtötték, és azzal mosogatva a szemet, egyes bajok ellen hatásos gyógyszernek bizonyult. A Büdös-barlangról írásos emlék már 1344-ből származik, mégpedig egy peres irat formájában [3].

A harmadik kincs errefelé a timsós víz. Ezek kálium-alumínium-timsót tartalmaznak, s kémiai felépítésüket tekintve kettős szulfátok. A szénsavas és kénes vizek létrejöttét vulkanikus utóhatásoknak értékelik. Ehelyütt a kénföldet és a timsót bányászták is. Ezért bírt Torja [ma Turia] mint bányásztelep országgyűlési képvisellel.

A terület ásványvízgazdagsága régen ismert lehetett, hiszen Orbán Balázs így ír: „A Büdös aljában van a Bivaly feredő borvize, mely legjobban vidéken, s jóságban és erőben a borszékivel mérkőzik.” Őtöle tudhatjuk meg azt is, hogy a Büdös-hegy tövében olyan ásványos vizet fedeztek föl, amelynek az 1865-ben elvégzett analízise szerint a szilárdalkatrész-tartalma literenként 27,2161 gramm volt, míg a szénsavtartalma 1,2383 grammnak bizonyult.

Folytatásként, még a két évtizeddel későbbi, alapos tudományos balneológiai összefoglaló kötet sem szól Bálványosról, hanem „Büdös”-fürdőként említi a nyolc forrást (köztük a Katalin-, a Károly- és a Borvíz-forrást). Az alábbi viszonyokat szemlélteti a hiteles leírás: „A források közelében vályogból és deszkából összetakolt, istálló kinézésű 4-5 ház áll, ezek a lakóházak Tőlük néhány lépésnyire van

1. ábra | Az 1895-ben épült fürdőintézmény egykori képeslapon.
Dr. Jakó János tulajdona

a fürdőház deszkákból összetákolva, ebben két lobogófürdő van s több fürdőkabin fakádakkal ellátva” [4].

Báró Apor Gábor (1851–1898) politikus, államtitkár a család ősi birtokán, a torjai Büdös-barlang alatt 1895-ben alapította meg Bálványosfürdőt (románul Băile Bálványos, németül Bad Götzenburg). Neje, Pálffy Fidelis grófnő korábban a makacs gyomorbaja ellen hiába keresett gyógyulást a világhírű fürdőhelyeken, végezetül itt, a birtokon talált forrás vize gyógyította meg. Nagyban föltételezhető, hogy a kellemetlen savhiányos állapotot sikerült a szénsavban gazdag természetes vízzel eredményesen kikúrálni. Ezért kapta hálából az egyik forrás a Fidelis-forrás nevet. Sőt voltak, akik később az egész területet Fidelis-fürdőnek nevezték. A báró – a bőséges források lehetőségét kihasználva – az akkori kor minden igényét kielégítő 50 szobás, kétemeletes gyógyintézetet építtetett a Sósmezőnek nevezett fennsíkon (1. ábra). Az üdülőhelyi szállodában a hideg vizes kezelések Wilhelm Winternitz (1835–1917) cseh-osztrák vízgyógyász specialista elvei szerint működtek. A szanatóriumhoz orvosi rendelő, gyógyszertár, könyvtár, vendéglő, tenisz- és tekepálya is tartozott.

2. ábra | A három fürdőterületet érzékeltető térkép

A megnyitásról szóló sajtóbeszámolóban megemlíti, hogy a belügyminisztérium osztálytanácsosa, Chyzer Kornél (1836–1909) – aki az egész ország közegészségügyéért volt felelős – álmélkodott azon a nagy változáson, amelyet a megnyíló Bálványosfürdőn észlelt. Korábban itt ázsiai állapotokat talált, most pedig a gyönyörű környezetben felépített új intézmény okán már reménykedni lehet, *„e hely megérdemelten világhírűvé válhat”* [5].

Értelemszerűen a „Magyar Sz. Korona Országai Balneológiai Egyesülete” komoly szakmai összegző kiadványa már három oldalt szentelt Bálványosfürdőnek [6].

A fürdőteleppel foglalkozó írások több mint egy évszázadon át váltogatták a fürdő és a füred elnevezést. Az 1941-ben idelátogató budapesti balneológusok (1. később) is megpróbáltak különbséget tenni: *„Zavart okoz a fürdők többféle elnevezése is. Így ... Bálványos-fürdő neve Torja-fürdő, de van egy Bálványosvár-fürdő, vagy Bálványosfüred is”* [7]. Ma Bálványosfürdőn egyértelműen a három régi és egykoron működő fürdőtelep együttesét értjük.

A hegyes-völgyes tájakra jellemzően egy idegennek kissé nehéz eligazodni a területen. A 2. ábra szemlélteti a viszonyokat. Mind a három hegycsúcson találhatók források, amelyek kisebb-nagyobb fürdőket képeznek.

Lexikoni meghatározás szerint a Büdös-hegy nyúlványán elterülő telep, Bálványosfürdő az 1910-es népszámlálás szerint 14 lakossal rendelkezett [8]. Ugyanitt szerepel a kijelentés: *„Karatnavolálhoz tartozó fürdőhely.”* Ez a helységnév már nem létezik, mert a későbbiekben egybeépült Torjával, ahol a neves altorjai Aporkastély található. A legközelebbi vasútállomás neve a magyar időkben Sepsibükszád-Bálványosfüred volt, egyértelműen utalva arra, hogy ez volt a fürdő megközelítésének fő lehetősége. Innen 14 kilométeren át egykoron förtelmesnek leírt út vezetett a fürdőhelyhez, de manapság is hagy maga után kívánnivalót a 131-es autót. Egyébként a nevezetes turistacélpontok közül a Szent Anna-tó 11 km-re, Tusnádfürdő pedig 18 km-re van Bálványosfürdőtől, míg a legközelebbi nagyobb város a másik irányban 21 km-re Kézdivásárhely (ma Târgu Secuiesc).

A Büdös-barlang alatt 100 méterrel fekvő hegynyúlványon – tehát az első fürdőtelepen – számos ásványvízforrás fakad: van köztük savanyúvíz, vasas savanyúvíz, glaubersós víz és szabad kénsavat tartalmazó víz. Ahogy szokták, a forrásokat elnevezték: az ismertebbek a már említett Fidelis-forrás (konyhasós-alkalikus, vasas, szénsavas), a Károly-forrás és a Rákóczi-forrás, valamint a timsós vizeket fölhasználó Aporka lányok eredője. A kénes-szénsavas gőzök erőteljes előtörésének legismertebb helyét, a torjai Büdös-barlangot innen, nehéz kaptató úton, 20–25 perc alatt lehet megközelíteni. Így csak mint természeti érdekesség szerepelhet, gyógyászati jelentősége nincs.

A másik forrásterület a Torja vizétől délre eső hegycsúcson, 20–25 perc alatt lehet megközelíteni. Itt alakult ki a Csiszár Dénes (1857–

1939) nevét őrző üdülő- és fürdőtelep. A kézdivásárhelyi szeszgyáros 1895 őszén, egy vadászat alkalmával észrevette a földből felbugyogó borvizet. Megvette a vadászterületet, és három, cserfa keretbe foglalt hideg fürdőt hozott létre. A vendégek számára néhány egyszerű faházat épített, amelyeket – és a medencéket is – bagóért lehetett használni. A felszínközeli vízelőtörések hőmérséklete a magasabb fekvésű helyeken alacsonyabb hőmérsékletű, így az itteni borvizek 7–13 °C-osak. A kezdetektől fennmaradt a „Csokoládés” és „Timsós” medencék elnevezése. A fejlesztések során a szeszgyár egy régi kazánját kihozták a fürdőtelepre, és azzal melegítették föl a bőségesen rendelkezésre álló borvizet. A meleg vizet nagy fakádakba öntötték, és abban folyt a fürdőzés [9]. Nehéz megérteni, hogy a századforduló utáni irodalmi források – így például a megállapodott hangvételű, 1911. évi fürdőkataszter is – a Bálványos név alatt miért szól csak a barlang alatti rész remek természeti adottságairól és az 50 ágyas intézményről – de a már több mint egy évtizede működő Csiszár-fürdőről egy szót sem [10].

A Bálványos-hegy körül működő harmadik fürdőterület a Transylvania-fürdő. A Vár-hegy lábánál található, régi nevén Várpadi-feredő azért kapta ezt az új nevet, mert a két világháború közötti időben az egész hegyoldalt a Transylvania Bank vásárolta meg. Itt található az alkalikus-szénsavas Margit-forrás, a konyhasós-szénsavas Anna-forrás, a glaubersós Szilamér-forrás, a konyhasós-vasas-kén-szénsavas Transylvania-forrás és a lúgos-szénsavas Imola-forrás. Még a 19. század végén itt létesült az első magyar szénsavpalackozó üzem, a barlangból idevezetett gázok felhasználásával. 1916-ban pusztult el, amikor a bevonuló románok felgyújtották.

Az I. világháború után a terület Románia fennhatósága alá került. Újságcikkek sokasága bizonyítja, hogy milyen mértékben bántódott a kisebbségi sorsra ítélt magyarság, hogy a terület a különleges fürdőivel méltán lehetne világhírű, de attól messze elmarad [11]. Említésre méltó viszont, hogy 1938-ban egy román építész tervei szerint a régi kúraszálló átalakításával modern szanatóriumot építettek [9].

A visszacsatolás utáni helyzetről, a Csiszár-fürdő ezen hat év alatti változatlan működéséről több újságcikk is beszámolt. Érthető, hogy a Magyar Balneológiai Egyesület is értékelni kívánta szakmailag a visszatért fürdők helyzetét. Erdélyben 69 ilyenről volt szó. Helyszíni tanulmányozás céljából delegátusaik 1940. október 24-től november 16-ig tartózkodtak a terepen. Kunszt János, a Rudas-fürdő vezető főorvosa és Zselyonka László egyetemi tanársegéd (a Rheuma- és Fürdőkutató Intézet központjának otthont adó Kórtani Intézet munkatársa) összegzése így hangzott: *„Beszámoló jelentés a keleti országrészekkel és Erdéllyel visszatért fürdők és ásványvizekről”*, mely az egyesület Évkönyvében jelent meg [7]. Innen tudhatjuk meg azt is, hogy az 1895-ös gyógyfürdő-intézmény korábban kibővített épületében ekkor már luxuskivitelű tudószanatórium működött. Az egykori

bédekker az idelátogatni kívánóknak pontos és részletes leírást szolgáltat a fürdőhelyről [12].

Az 1948-as romániai államosítás eredményeképpen – a szocialista országok ismert szokásrendje szerint – a környezeti adottságok kiaknázása voluntarista szemlélettel történt, és a nép számára turistaközponttá, üdülőhellyé való fejlesztésben testesedett meg. A pártvezetők részére magas komfortfokozatú villákat építettek, a turisták számára tömegszállásokat.

Ma a fentebb említett szálló, majd szanatórium helyén a nagystílú Grand Hotel Bálványos található, mely komplex kezelésekkel és borsos árakkal várja a neten jelentkező vendégeket. Állandó orvosi szolgálata van, meleg borvízfürdő, mofetta, fizioterápiás és gyógyszeres kezelés áll a betegek rendelkezésére.

Más a helyzet a Csiszár-fürdővel. Fejlesztések nem voltak, inkább a lepusztulás jellemezte. A Romániában és Németországban nevelkedett, német dizájnnyelvet végzett, most román állampolgársággal is rendelkező Taierling testvérek, Johann és Péter – Csiszár Dénes ükunokái – 2005-ben telepedtek haza Németországból Kézdivásárhelyre azzal a céllal, hogy ne engedjék tovább pusztulni a jobb sorsra érdemes Csiszár-fürdőt, ükapjuk egykori birtokát, a hideg fürdőket [9], amelyeket aztán 2011-ben vissza is szereztek. Szisztematikus munkájuk következtében az éveken keresztül elhanyagolt állapotban levő Csiszár-fürdő az utóbbi esztendőben lépésről lépésre szépült és gyarapodott. Pályázati támogatásokat szereztek, kalákamunkát szerveztek – még magyarországi diák résztvevőknek is. Az alapító szellemének megfelelően a rendbe hozott medencéket a látogatók díjmentesen használhatják. Ám még sok idő kell ahhoz, hogy a telep teljesen újraépüljön, és visszanyerje egykori rangját.

Összegzésképpen elmondható: a három hegyoldalon elterülő bőséges forrásvidék jelentősen különbözik a többi régi és mai magyarországi, fürdő névvel illetett egységtől, mert 1) itt nem termálvizekről van szó, hanem a hideg vizes és ivókúrákra igencsak alkalmas forrásokról, 2) a vadregényes, erdős hegyvidék egyben kitűnő turisztikai és üdülési célpontot kínál, és 3) a szerencsétlen történelmi fordulatok nem engedték meg a páratlan lehetőségek igazi kibontakozását. 125 évvel ezelőtt az akkori kor magas szintjén kezdődött el a fürdőtelep kialakítása, de az I. világháború befejezése utáni száz év fordulatai érthető módon nem kedveztek a fejlődésnek, fejlesztéseknek. Talán az utóbbi évtizedben nyílt egy reménysugár.

Irodalom

- [1] Orbán B. Description of Székely Land. [A Székelyföld leírása.] Pest, 1868. [Hungarian]
- [2] de Gerando A. Transylvania and the Transylvanian. Translated by Péter Gajda. [Erdély és az erdélyiek. Fordította Gajda Péter.] Kriterion, Kolozsvár, 2018. [Hungarian]
- [3] Incze R, Jánosi Cs, Kisgyörgy Z, et al. Book about „mofettas” of Székely Land. [Székelyföldi mofettás könyv.] Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2017. [Hungarian]

- [4] Boleman I. The Waterbirth Handbook. [Füüdőtan.] Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1887. [Hungarian]
- [5] Szilvásy J. Opening of Bálványos bath. [A Bálványos fürdő megnyitása.] Erdély 1895; IV: 186. [Hungarian]
- [6] Papp S, Hankó V. (eds.) The mineral waters and bathplaces of Hungarian Empire. [A magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei.] Magyar Balneológiai Egyesület kiadványa, Budapest, 1907. [Hungarian]
- [7] The 1941 Yearbook of Hungarian Society of Balneology. Edited by Károly Moll. [Az Országos Balneológiai Egyesület 1941. évi évkönyve. Szerk. Moll Károly.] Budapest, 1942. [Hungarian]
- [8] Great Lexicon of Révai. Third Volume. [Révai Nagy Lexikona. III. kötet.] Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1911; p. 524. [Hungarian]
- [9] Taierling J. Csiszár. One family-related bath. [A Csiszár családhoz kötött gyógyfürdő.] Magánkiadás, Gutenberg Druck, Mainz, 2007. [Hungarian]
- [10] Erdős J. (ed.) Manual of Hungarian bathes. [Magyar Fürdőkatalauz.] Engländer és Társa Könyvnyomtató Műhelyéből, Tata, 1911; pp. 35–36. [Hungarian]
- [11] The lacked world renown. [Az elmaradt világhír.] (j. b.) Erdélyi Lapok 1935; 4(6). 1935. augusztus 25. [Hungarian]
- [12] Reich Milton O. Tourist guide of Transylvania. [Erdély útikönyv.] Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1942. [Hungarian]

(Gömör Béla dr.,
Budapest, Árpád fejedelem útja 7., 1023
e-mail: gomorbela@gmrbt.hu)

„Exsilium patitur patriae qui se denegat.”
(Számkivetett, ki nem szenteli hazájának önmagát.)